

A módszer embertelenségéről meggyőző, de a szituációt nem tudjuk értékelni, mert mászt jelent, ha hidegvérű gyilkosok hidegvérű gyilkosokat pusztítanak el (a német fasiszta mozgalomban ilyen volt az SA felszámolása, amelyre a jelenet sor egyben-másban emlékeztet), és megint mászt, ha ugyanezeknek a módszereknek ártatlanok vagy ellenállók esnek áldozatul. Továbbá: a regény témája, problematikája eredendően politikai, társadalmi. Ezt a tartalmat a legragyogóbb pszichológiával sem lehet helyettesíteni. A horvát fasizmusnak ugyanúgy társadalmi okai voltak, mint a hitlerizmusnak. Ezek helyett Hernádi egy titkos terrorszervezet belső küzdelmeit mutatja meg, így működése misztikussá válik. Az az utalás, hogy a Horthy-fasizmus és a németek támogatását élvezik, magyarázatnak kevés.

A főszereplő útjának megrajzolásával a figyelmet a társadalmi-politikai indítékokról még inkább lélektani síkra tereli. Fogadjuk el azt az érvelést, hogy a történelmi háttér megrajzolását az író szándékosan hagyta vázlatosra, a választott műfaj nem birt el többet. Csak azt akarta vizsgálni, hogyan jutott el az egyén a fasiszta mozgalomba, miért váltak ezek terrorlegényekké. Ez a jog kétséges ugyan, mert kulcsszereplőkkel dolgozik, és még inkább azért, mert amire az így megmaradt történetből következtethetünk, tartalmilag sekélyes, művészileg egyszerűsítő.

A problémát nem akarta sematikusan megközelíteni, a forma mutatja, milyen görcsösen igyekezett, hogy a sablonost elkerülje. A szikár párbeszéd, az asszociatív képrendszer, a szürrealista leírás azonban még védelmezői szerint is egyetlen művet eredményeztek. Stílusa sallangossá, homályossá vált, az egyszerűt bonyolította vele. Lázár tanyai szobájában a székeken rézcseggők vannak, amelyek a legapróbb mozdításra is megszólalnak. A csengőszót úgy emeli ki a hétköznapiából, hogy visszahangsúlyozza: „Az apró rézcseggők megnőnek, betöltik a szobát, aztán lassan elcsendesednek.” A leszállás előtt köröző repülőgépek erősödő-távolodó motorzúgását így érzékelteti: „Ketyegő, erőszakos hangjuk a szél erezetéhez tapad, felerősödik, visszafordul, kinagyítva belecúsúzik a csend szemcséi közé.”

Amit — Heller Ágnes elegáns megfogalmazása szerint — a bemutatott „végső emberi magatartásról” megtudunk, az ugyan örök igazság, de mint ilyen, a leglaposabb közhely, és nem új művészi igazság. Vannak emberek, akik félelemből aljasodnak el. Kellott ezt bizonyítani? Vagy másként fogalmazva: az SA és az SS tagjai, az usztasák és a nyilasok, a vaspárdisták és a volksbundisták, a koncentrációs táborok őrei pszichopáták voltak, Lázár Marko örült, Hitler is örült. A fasizmus pszichológiai megközelítésben azt jelenti, hogy elmebetegek kezébe került a hatalom. Pedig a fasizmus — Hernádi jól tudja — nem egy vagy sok ezer örült műve volt. Bizonyos, hogy a fasizmust igazi művészi indulattal akarta bemutatni a *Sirokkó*-ban. A szándék nemes, az eredmény kevés, a tanulságok elavultak.

A hely vajudott, és szült egy egeret. (*Szépirodalmi Könyvkiadó 1969.*)

KARDOS JÓZSEF

MOLDOVA GYÖRGY: AZ ELBOCSÁTOTT LÉGIÓ

Moldovától megszoktuk már, hogy nagyon váltakozó színvonalú alkotások kerülnek ki a keze alól. Felejthetetlen sorsokat, jellemeket, helyzeteket — egyszóval műveket — már szép számmal alkotott eddig is; olyanokat, amelyek mai prózánk egyik legizgalmasabb, legeredetibb és legtöbbet ígérő tehetségévé avatják. Akadnak viszont olyan írásai is, amelyekben nincs maradó élményt nyújtó emberi sors, helyzet, jellem stb., hanem legfeljebb csalódottságunk érzése fűződik sokáig hozzájuk.

Az *elbocsátott légió* ez utóbbiak közé tartozik. Pedig témáját tekintve abba a körbe illeszkedik, ami eddigi munkásságának legmeghatározóbb élményköre, s amiből nagyon sok igen jó Moldova-írás született: a személyi kultusz és 1956 problematikájához kapcsolódik. Emellett lényegében folytatása az író egyik előző — színvonalas írásai közé tartozó — regényének. Márcsak ezek miatt is tanulságos lehet a mostani sikertelenség okait fűrkészni.

Smidt Flórián és Nagy Zsófia régi ismerősünk a *Magányos pavilon*-ból. 1962-es megjelenésekor ez a *Kisregény* bizonyos értelemben úttörő jellegű munka volt: az első olyan mű az 56-os témát feldolgozó közül, amelyben ez a bonyolult társadalmi helyzet elsődlegesen nem az *eseményességen* keresztül, nem a megtörtént dolgok (pl. a 23-i utcai felvonulás, tüntetés, majd a rádió ostroma stb.) külsőleges leírása révén ábrázolódott, hanem ennél sokkal mélyebbre hatóan, alapvetően a *jellemeken*, emberi egyéniségek, magatartások prizmján keresztül nyert megjelenítést. Az talán

alig vitatható, hogy Flórián már itt is sok szempontból külön, romantikusnak tűnő figura, mivel azonban maga a történelmi szituáció is egészen különleges, magatartása végül is motiválódik.

Nem így *Az elbocsátott légió*-ban. A regény cselekménye 1958. december 14-én reggeltől 1961 karácsonyának estéjéig játszódik, tehát lényegében három évet ölel fel. Ezalatt Flórián mindvégig nagyon-nagyon beszűkült világban él. Már a regény elején feltűnik, hogy érdeklődési és érintkezési köre mennyire egysíkú. Zsófiát nem számítva csak volt ávosokkal kerül tartósabb társalgási és társasági viszonyba — pedig múltja alapján eltávolodni kellene tőlük —, és gondolatvilágában is csak a múltnak él. Ez utóbbi részben érthető, sőt bizonyos mértékig ennek így is kell lennie. A változások, az új iránt azonban alig-alig fogékony, ezekre kizárólag annyiban figyel fel, hogy séta közben elmélyülten nézegeti az újonnan épült háztelepeket. Ez a leszűkült orientáció, ez az egyoldalú beállítottság a regény további részeiben még jobban elmélyül.

Flórián később is csak volt ávosokkal, régebbi és mai ellenforradalmárokkal (Oncs, Lengyel László), a kihallgatását végző tisztekkel és néhány politikailag közömbös személlyel kerül kapcsolatba, de egyetlen olyan emberrel, jelenséggel, hírrel nem találkozik, mely az 57 utáni változások valós tartalmát, tendenciáját akár egyszerű információ formájában közölné vele. Az író mesterségesen elszigeteli őt a társadalomtól a szférájától.

Ezek után nem csoda, hogy Flóriánnak mindössze két fő tájékozódási pontja van: tudja, hogy milyen részt vállalt az ÁVH a személyi kultusz visszaéléseiben, másrészt ismeri néhány volt ávos sorsának alakulását 1957 után. Az első annyiban hat rá, hogy néhányszor megpróbál határozatlanul-erélytelenül elszakadni ismerősei társaságától; a másodikból viszont azt a következtetést vonja le — és a tárgyaláson határozottan meg is fogalmazza —, hogy „engem, és mondhatom, minket, az ország és rendszer védelmezőinek» nagy csoportját, áldozatul dobták oda az úgynevezett nemzeti egység érdekében... az állam egyetlen lépést sem tesz, hogy megvédjen minket, sőt mi vagyunk a társadalom egyetlen rétege, mellyel szemben következetes megtorló és háttérbe szorító rendszabályokat mer alkalmazni.”

Ebben az erőltetetten megkonstruált történetben Flórián számára alig mutatkozik alternatíva: vagy Tóth Pál, Krajcs és társai lezüllesztésének útjára tér, vagy objektíve a volt ávosok szervezkedéséhez sodródik, amit a tárgyaláson szubjektíve is vállal. Felvillan még egy harmadik megoldás lehetősége is, a magánéletbe való visszahúzódás, és Flórián legszívesebben ezt választaná. Az írói konstrukció azonban nem teszi azt lehetővé számára. Hogy a regény alapvető esztétikai hibája a spekulatív jelleg, az ezen a ponton is nagyon jól tetten érhető. A kiváló atmoszférateremtő Moldova halvány, szinte semmitmondó helyzetek során ír Flóriánék gyerekeinek születéséről, majd haláláról, s ebből nyilvánvaló, hogy a szülés és a galériák csak ürügy arra, hogy Zsófia külföldre távoztával Flórián teljesen támasz nélkül maradjon, vagyis elháruljon az utolsó akadály a további fejlemények elől.

Ebben a mesterségesen elszigetelt, megkonstruált eseménysorban Flórián jelleme is szükségszerűen bizonyos torzulást szenved. Az írói szándék — a fülszöveg tanúsága szerint — olyan hőst akart megrajzolni benne, aki „középpontjából kimozdíthatatlan”. Nos, Flóriánnak — ami politikai elveit és magatartását illeti — nincs „középpontja”. A regényben ő „sokfrontos” harcot vív, de állásfoglalását mindig a pillanatnyi vitapartner nézetei határozzák meg, amennyiben így vagy úgy ellentmond nekik, anélkül, hogy saját magának határozottan körvonalazott nézetrendszere (azaz „középpontja”) lenne.

Szintén a fülszövegben van szó arról, hogy a regény arra a kérdésre keres választ, mihez kezd Flórián „forradalmár természetű a békés és ellentmondásos években?” Ha erről lenne szó a műben, bizonyára kiváló alkotást üdvözölhetnénk benne. Csakhogy ez a Flórián már *nem forradalmár*. Ehhez olyan alapvető tulajdonságok hiányoznak belőle csaknem teljesen, mint az új iránti fogékonyság, a megváltozott helyzet elemzésének, értékelésének képessége és a környezetére hatni kívánó aktív alakító erő. Szinte teljességgel átengedi magát az események sodrásának anélkül, hogy közéleti helyzetét bármikor is alaposabban átgondolná, akárcsak olyan futólagosan is, mint ahogy magánemberi helyzetébe belegondolt Judit csókja után. Így aztán forradalmár helyett egyike lett Moldova anti-tipikus hőseinek, csak míg ezek közül jó néhány (pl. gróf Károlyi a *Malom a pokolban* c. regényben) nagyon plasztikus, eleven alak, addig Flórián egyáltalán nem az. *Abban* az izolált társadalmi atmoszférában persze, amiben a regény játszódik, nem is válhatott más milyenné. Itt valóban csak annyi újat ismerhetett fel, hogy az ÁVH helyett most Oncs Gábor és társai a befolyásos emberek.

Abból a társadalmi alapképletből, amit Moldova ebben a regényben rajzol, éppen a leglényegesebb társadalmi erő hiányzik. Az, amely a regénybeli bal- és jobb-

oldali szélsőségekkel szemben a helyes úton kereste és találta meg további fejlődésünk irányát. A regény ezért kiváló példázat arra, hogy nem lehet jó művet írni mai valóságunkról úgy, hogy ennek éppen a legfontosabb, legmeghatározóbb elemei, mozzanatai figyelmen kívül maradnak. Nem lehet, mert a regény spekulatívvá, tézisszerűvé, a szereplők vértelen, illusztratív figurákká válnak. Moldova eddigi írói pályáját ismerve komolyan bízhatunk abban, hogy *Az elbocsátott légió* hibáiból ő maga tanul majd legtöbbet. (*Magvető Könyvkiadó 1969.*)

VÖRÖS LÁSZLÓ

KONRÁD GYÖRGY: A LÁTOGATÓ

Nehéz könyv. Számomra, a mégoly figyelmes olvasás után is több homályos pontja van. Az írói szándékban, a megírás formájában kételkedve, mégis a könyv megrázó dokumentaritása, a vállalkozás írói érdekessége marad meg bennem a mű érdemeként, és ezt olyan jelentősnek érzem, mint az ellenvethető érveket. Jó könyv, olyan terhekkel, amelyeket úgy rak hősére, történetére, elbeszélő stílusára az író, hogy sokszor csinált tehernek érzem.

„Rosszul fizetett, mogorva átlaghivatalnok vagyok” — mondja többször is önmagáról Konrád hőse, a gyámügyi hivatalnok. Ennek az átlaghivatalnoknak azonban a legnehezebb emberi sorsok vannak a kezére bízva, olyannyira, hogy a döntés és a végrehajtás egyszerre föladata. Az írói szándék világos: a mégoly átlagos, mégoly kicsiny hatású hivatalnok is emberi sorsokat igazgat, s cselekedeteinek terhe kell, hogy felelősséggel töltsse el. Konrád hivatalnokra ennek a felelős tehernek súlya alatt lehetőségeit próbálja: a vállalást és a kibúvót; képzeletében betölti munkája legvégletesebb lehetőségét: elvállalja az árván maradt hülye gyerek gondozását, mintegy ad abszurdumig vive a hivatali föladatból kinővő emberiséget.

Konrád szisztematikus írónak mutatkozik: a lehetőségek fölvilágolása, hősének megrajzolása majd elindítása egy logikailag tisztavonalú regényszerkezetet ad, a közvetlen környezet tárgyi világának rajzától a lelkivilágban lejátszódó, katharizra hasonló befejező érzés megjelenéséig.

A regény választott terepe a hivatal és a hivatalhoz kapcsolódó tragédiás emberek világa, sorsa. A hivatal, mindennapjaink részese, itt az asztal másik felén ülő szemével, tudatával ítéltetik meg, s nem az ügyfél, hanem az ügyintéző döbbenetét közli az író: a hivatal nem alkalmas emberi ügyek (regényben szereplő ügyek!) intézésére, nevetségesen, tragikomikusan kis akadályokon bukik meg hatékonysága. Az öregasszony, aki nem bírja kinyitni a nehezen nyíló hivatali kaput, fölkaasztja magát; a portás nem segíthet a tudakozónak, mert nyomorék; a hivatalnok sem, mert elfásult, általánosságokkal biztatja ügyfeleit. Ebben a terepváltoztatásban érzem, hogy az író bizonyos irodalmi divatot követ (a divat szót nem rosszértelemben használom!); a hivatal, mint az emberi kapcsolatok elidegenedésének lehetősége, helye, ha nem is új, de eléggé divatos irodalmi téma. A hivatal: a hatalom, amely a törvényt tölti be és lecsap az ügyfélre. Konrád, hősének, a rossz-fizetésű átlaghivatalnoknak kétségeit írja; azt a törekvését, hogy a mechanizálódott hivatali rendből tud-e kibúvót találni; elfásultságának állomásait illusztrálja nem mindennapi ügyfeleinek borzalmas sorsával. A hivatalnok pesszimizmusa önti el a regényt: „Voltaképpen nem csinálok semmit. A szenvedés forgalmát irányítom, áthelyezem erre-arra, intézményekre, magánosokra összetorlódó terheit.” Az emberi kapcsolatnak ez a szervezett, de az író hőse szerint számos alkalommal csődöt mondó formája — a hivatal, az első olyan buktató, amit sem az író, sem a hőse nem tud könnyen átlépni. Ugyanis a gond, gond marad: ha a hivatal nem alkalmas kapocs, ha ez a forma ügyfél és ügyintéző között csak akadály, és nem tudja meggátolni a tragédiákat, akkor mi a jobb lehetőség? Az-e, amit a regényt befejező, már-már himnikussá fokozott vallomásozásban kapunk, s amelyben a hős minden bajnyomor sújtotta embert magához hív és önmaga összeroppanása tudatában is kész vállára venni terhüket? Úgy tűnik, hogy ez csak szép messianisztikus vágy, semmint reális lehetőség, követendő példa.

Az a nyomorleírás, amely elúrhódik a regényen, néha már azt az érzést kelti bennem, hogy ezt már nem lehet fokozni, ez már a legmélyebb bugyor, ahová ezek az emberek estek. Mégis fokozódik, a nyers, naturalisztikusan részletezett nyomorleírások is előtlik a regényt. Az egész történet szándékoltan van a lehetségesnél sötétebbre festve. Jól tudom, hogy a képzelet játszik itt a lehetőségekkel, de gyakran tetten érem az írók ebben a borzalommodorosságban; a nyomorleírások ráönek